

Hoe bespreek je vandaag de dag het Israëlijs-Palestijns conflict in de klas? Leerkrachten worstelen met deze ingewikkelde, vaak explosieve vraag. Een eeuw geleden speelde Palestina ook een rol in het onderwijs, maar toen werd dit land vanuit een andere invalshoek belicht. Destijds lag de nadruk op 'Bijbelsche aardrijkskunde' en 'Bijbelsche geschiedenis'. Voor de dynamiek was toen ook al belangstelling. De schoolplatenserie *Palestina in woord en beeld* (1927) biedt een inkijk hoe Palestina destijds in Nederlandse klaslokalen werd gepresenteerd.

DE WERELD IN DE KLAS

Schoolplaten over Palestina als venster op geloof, onderwijs en geopolitiek

door **Christian van Houwelingen** en **Jacques Dane**

GEBRUIK SCHILDERIJEN IN HET ONDERWIJS

Christian van Houwelingen en Jacques Dane verrichtten in samenwerking met hoogleraar George Harinck met een NWO-museumbeurs onderzoek naar de serie *Palestina in woord en beeld* door de Joodse kunstenaar Ludwig Blum (1891-1974). Het gaat om een onderzoek naar zijn olieverfschilderijen uit de jaren twintig en hun gebruik in het Nederlandse onderwijs.

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelde men voor het schoolvak geschiedenis leerdoelen en leermiddelen. Door ontwikkelingen in de pedagogiek groeide langzaam maar zeker het besef dat leerlingen niet slechts moesten memoriseren, maar ook moesten leren begrijpen en beleven. Deze verschuiving mondde uit in het zogenaamde aanschouwelijk onderwijs: het idee dat leerlingen beter leren wanneer zij de leerstof kunnen zien, horen – de verhalen vertellende leerkracht – en zich er een voorstelling bij kunnen maken. In een tijd waarin schoolreizen naar musea en oudheidkamers nog zeldzaam waren, boden geografische kaarten, wandplaten en schaalmodellen een venster op de wereld. In het protestants-christelijk en katholiek onderwijs kreeg dit aanschouwelijk onderwijs een uitgesproken religieuze invulling. Bijbelse aardrijkskunde en Bijbelse geschiedenis waren vakken waarin theologische, historische en geografische kennis samenkamen. Vanaf de invoering van artikel 23 van de Grondwet (1848), dat de vrijheid van onderwijs garandeerde, bloeide de productie van didactisch materiaal op maat,

speciaal bestemd voor de levensbeschouwelijke zuilen. Onderwijsuitgeverijen speelden hierop in met gespecialiseerde leermiddelen: schaalmodellen van de tabernakel en de tempel, kaarten van Palestina, maquettes van Bijbelse steden, en uiteraard: schoolplaten.

De serie *Palestina in woord en beeld* markeert een bijzonder moment in deze traditie. Waar eerdere series zich toelieden op het verbeelden van Bijbelse tafereel – vaak ontleend aan het Oude en het Nieuwe Testament – toont deze reeks juist het Palestina van de jaren twintig van de twintigste eeuw: indertijd Brits mandaatgebied, in een periode van kolonisatie, religieuze gelaagdheid en geopolitieke problemen. Via de schoolplaten kwamen meerdere vakken bijeen – aardrijkskunde, geschiedenis, religie – en werden ze verbonden aan de actualiteit.

ARTIKEL 23 EN DE VERZUILDE LEERMIDDELENMARKT

Artikel 23 (1848) ligt ten grondslag aan de mogelijkheid schoolplaten met een uitgesproken levensbeschouwelijk karakter te ontwikkelen. Met de grondwettelijke erkenning van onderwijsvrijheid kregen scholen niet alleen het recht

Aan de Jordaan

Een bocht in de Jordaan, waar het water langs hoge mergelwanden glijdt (rechts), tegenover het groen van de Palestijnse zijde (links). Midden in de rivier, op weg naar de Dode Zee, een bootje met bedoeïenen. Op de oever richten jagers hun geweer op een vogel. In de Bijbel markeert de Jordaan vaak een beslissend ogenblik: de grens naar het Beloofde Land en de plaats waar Jezus werd gedoopt.

Ludwig Blum, *Aan de Jordaan* (1925), olieverfschilderij. Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht (H165888)

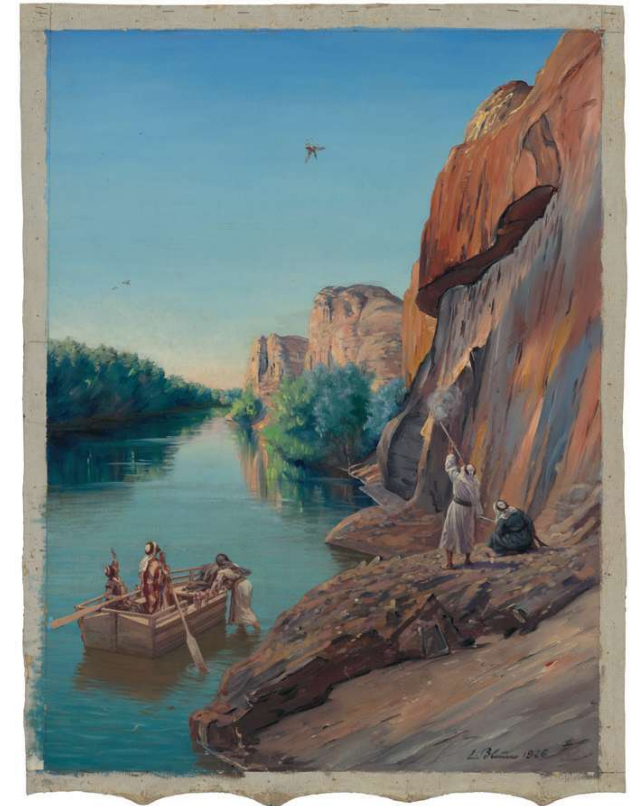
confessioneel te zijn, maar ook de ruimte om eigen pedagogische praktijken en leermiddelen te ontwikkelen. Na de financiële gelijkstelling in 1917 kregen bijzondere scholen ook overheidsfinanciering. De verzuiling manifesteerde zich niet alleen in verschillende confessionele schooltypes, maar ook in een gescheiden aanbod van schoolboeken, leermiddelen en wandplaten met bijbehorende handleidingen.

De Groningse onderwijsuitgeverij J.B. Wolters, die de serie *Palestina in woord en beeld* in 1927 op de markt bracht, was zich hier terdege van bewust. De serie werd voorzien van twee verschillende handleidingen: een voor het protestants-christelijk en een voor het rooms-katholiek onderwijs. Hoewel de schoolplaten in beide handleidingen op een enkele na identiek waren, werden zij in de toelichtingen van betekenis voorzien vanuit de respectievelijke geloofsperspectieven.

Deze tweesporige invulling is veelzeggend: zij toont hoe dezelfde visuele informatie kon worden ingezet voor verschillende religieuze doeleinden – en hoe de verzuiling niet alleen in de organisatie, maar ook in de interpretatie van kennis doorwerkte.

DE ESTHETIEK VAN HET HEILIGE LAND

De platen zelf werden geschilderd door Ludwig Blum (1891-1974), een Joods kunstenaar van Tsjechische afkomst, die zich in 1923 in Jeruzalem vestigde. Zijn impressionistische schilderij – met veel aandacht voor lichtval en atmosfeer – verleende de platen een warme, haast romantische uitstraling. Uitgestrekte woestijnlandschappen, verre stadsgezichten, drukbevolkte straten en havens tonen een dynamisch en levendig Palestina. Opmerkelijk genoeg zijn Bijbelse figuren afwezig. Geen Jezus op de Via Dolorosa, geen Johannes de Doper aan de Jordaan. De setting van de schoolplaten is hedendaags: we zien minaretten, stoomschepen, gewapende jagers, moderne wegen.

Dat was ongebruikelijk. De meeste schoolplaten uit deze periode visualiseerden de Bijbelverhalen direct, vaak met nadruk op morele lessen. Hier echter verlegde men de focus: niet de heilsfeiten (zoals redding, verlossing, zaligheid, geboorte en kruisiging van Jezus, hemelvaart), maar de geografie en sociopolitieke situatie van het land vormden het onderwerp. Daarmee werd aansluiting gezocht bij een onderwijsvisie waarin de werkelijkheid – ook de eigentijdse – niet werd gemedend, maar doordacht moest worden. Volgens de protestantse handleidingen zouden leerlingen beter tot begrip van de Bijbelse boodschap komen als zij ook wisten waar die zich had afgespeeld, en hoe dat land zich sindsdien had ontwikkeld.

DE IDEOLOGISCHE LENS

De protestantse handleidingen werden geschreven door Arie van Deursen sr. (1891-1963), aardrijkskundeleraar aan het Groningse Willem Lodewijk Gymnasium. Van Deursen was een pleitbezorger van ervaringsgericht onderwijs: leren door te zien, te reizen en te ervaren. Zijn

adagium luidde: 'Het zelf-geziene, de zelf-beleefde aardrijkskunde is het kostbaarste, het onontbeerlijke van onze geografische kennis.'

Palestina, in zijn visie, was niet slechts een historisch decor, maar een theologisch uitverkoren land, waar de geografie Gods openbaring weerspiegelde. De handleidingen zijn doordrenkt van Bijbelcitaten die gelinkt worden aan landschapselementen, dieren en het klimaat. In de beschrijving van de wandplaat *Mar-Saba*, het klooster in de Kidronvallei, verbindt hij vuurstenen met de besnijdenis van Jozua 5, en de woestijnhitte met Psalm 32: 'Mijn kracht smolt weg als de zomerhitte.'

De katholieke handleidingen, geschreven door de jezuïet Cornelius N.P. Wessels (1880-1964), hanteren een ander referentiekader. In het hoofdstuk 'Joodsche tehuis?' bij de schoolplaat van Capharnaüm reflecteert hij op de zionistische beweging. Zijn analyse is scherp en kritisch: Wessels betwijfelt de levensvatbaarheid van het zionistisch project, wijst op de schrale grond in Palestina, de sociale spanningen, de werkloosheid en

Straat in Jeruzalem
Twee maal *Een straat in Jeruzalem* (Via Dolorosa) van Ludwig Blum: links een artistieke versie (1945), rechts de didactische schoolplaat (1925) met door Cornelis Jetses toegevoegde figuren.

Links: Collectie Matsart Auctioneers & Appraisers, Jerusalem, Israël
Rechts: Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht (H165811)

In een tijd waarin schoolreisjes naar musea nog zeldzaam waren. **BODEN GEOGRAFISCHE KAARTEN EN WANDPLATEN EEN VENSTER OP DE WERELD**

Gezicht op Jaffa

De stad Jaffa op een rots aan zee, met het franciscanenklooster. Geheel links de minaret van de Moskee 'El Nahmoedijje' (Mahmoudiya). Rechts in beeld stoomschepen. In de Bijbel is het de haven van Salomo en de plek waar Petrus de gelovige Tabitha (Dorkas) weer tot leven wekte.

Ludwig Blum, *Gezicht op Jaffa* (1926), olieverfschilderij.
Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht (H165888)

de afhankelijkheid van buitenlandse steun. Bovendien heeft hij theologische bezwaren: het zionisme is in zijn ogen een seculiere, modernistische beweging die religie buitensluit. Hij volgt hiermee het officiële katholieke standpunt en denkkader van die tijd, zoals uitgedragen door paus Pius X en kardinaal Gasparri.

SPANNINGSVELDEN ZICHTBAAR GEMAAKT

De schoolplaat van de Joodse kolonie te Kinnéret is in dit opzicht cruciaal. Zij toont niet slechts een landbouwkolonie, maar verbeeldt de Joodse aspiraties voor terugkeer en vestiging in Palestina. De protestantse handleiding onderkent de zionistische idealen van Theodor Herzl (1860-1904), maar benoemt ook de sociaaleconomische problemen: concurrentie met Arabische landbouwers, culturele spanningen, werkloosheid. De katholieke handleiding wijst erop dat het volkomen begrijpelijk is dat 'de inheemse Palestijnse bevolking, de Arabieren vooral, dezen stroom van vreemdelingen met weinig sympathie begroette'. Waarom? Door de grondonteigening, de vervreemding van de oorspronkelijke bevolking en stelselmatige uitsluiting en verdringing. Opvallend is de keuze vanuit zowel protestants-christelijke als katholieke zijde om het zionisme te behandelen,

Achtergrond

CHRISTIAN VAN HOUWELINGEN EN JACQUES DANE

Klassenfoto schoolplaten

Klassenfoto van een katholieke meisjesschool, circa 1955. Aan de muur in de schoolgang hangen *Het tempelplein in Jeruzalem* (links) en *Gezicht op Jaffa* (rechts). Geheel rechts aan de muur het staatsieportret van koningin Juliana.

Collectie Nationaal Onderwijsmuseum

aangezien er uit de vooroorlogse periode nauwelijks leerboeken zijn waarin Herzls ideologie voor het voetlicht wordt gebracht; het onderwerp komt zelden voor als lesstof. Dit maakt de schoolplaten *De Joodse Kolonie Kinnéret* en *Capharnaüm aan het Meer van Genesareth* bijzonder en uniek. Deze onderwijspraktijk – waarin geopolitiek, theologie en pedagogiek samenkwamen – is bijzonder voor het interbellum.

ARTISTIEKE SAMENWERKING

De serie werd tot stand gebracht in samenwerking met onderwijsillustrator Cornelis Jetses (1873-1955), bekend van zijn illustraties voor het leesplankje *aap noot mies*, de iconische kleuters Ot en Sien en talloze andere schoolboeken. Jetses kreeg van de uitgeverij de opdracht om menselijke figuren toe te voegen aan de platen van Blum, uit vrees dat diens stijl te impressionistisch zou zijn voor het onderwijsdoel. Jetses had echter Palestina nooit bezocht; voor zijn werk moest hij zich verlaten op foto's en etnografisch materiaal, aangeleverd door de theoloog Johannes de Groot (1886-1942). Deze indirecte samenwerking leverde een opmerkelijke esthetiek op: Blums atmosferische landschappen – kleurrijk, lichtwerking, zonovergoten –, gecombineerd met Jetses' gestileerde figuren. In Wolters' fondscatalogi werd Jetses' bijdrage overigens niet vermeld – een interessant detail in het licht van auteurschap en erkenning.

HISTORISCHE SPIEGEL

De serie *Palestina in woord en beeld* is in meerdere opzichten bijzonder. Zij markeert een hoogtepunt in de productie van aanschouwelijke leermiddelen voor het

Ludwig Blum aan het werk

Ludwig Blum tijdens zijn werk voor de schoolplaten-serie *Palestina in woord en beeld*. Beeld afkomstig uit catalogus uitgeverij Wolters (Groningen/Den Haag/Batavia 1932).

Collectie Nationaal Onderwijsmuseum

confessioneel onderwijs, illustreert de pedagogische waarde van vakintegratie en laat zien hoe (materiële) onderwijsgeschiedenis zich verhoudt tot actuele vraagstukken. De manier waarop zionisme, kolonisatie en spanningen tussen bevolkingsgroepen worden behandeld, getuigt van een opmerkelijke aandacht voor context en controverse – binnen de kaders van het schoolvak Bijbelsche aardrijkskunde.

Voor (onderwijs-)historici biedt deze serie inzichten in de wijze waarop visuele en tekstuele leermiddelen bijdragen aan wereldbeeldvorming. De spanningen tussen religie, moderniteit en geopolitiek worden niet ontweken, maar juist benoemd. Daarmee biedt de serie een waardevolle bron voor de geschiedschrijving en de manier waarop men in het Nederlandse onderwijs het Midden-Oosten zag, vormgaf en overbracht aan leerlingen.

De pedagogische ambitie van figuren als Van Deursen en Wessels – hun streven om leerlingen bekend te maken met het Palestina van de jaren twintig van de

vorige eeuw en het zionisme – verdient aandacht en navolging. In een tijd waarin het Israëlisch-Palestijns conflict de klaslokalen binnenkomt, vormt deze serie schoolplaten een historische spiegel: zij toont hoe onderwijs een plek kan zijn waar geschiedenis, geloof, kennis en actualiteit elkaar ontmoeten. ★

CHRISTIAN VAN HOUWELINGEN is collectie- en onderzoeksmedewerker van het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht. JACQUES DANE is historicus en werkzaam als hoofd onderzoek en conservator van het Nationaal Onderwijsmuseum.

Reageren op dit artikel?

Mail naar eindredactie@pedagogiek.nu

Voor literatuur en meer schoolplaten uit de serie: zie pedagogiek.nu/literatuurlijst of scan de QR-code.

